

O‘RTA OSIYO XONLIKLARI TARIXIGA OID FORS-TOJIK TILIDAGI
MANBALAR

Uralov Xayrullo Ubaydullo o‘g‘li

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tarix yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

O‘rta Osiyo xonliklari tarixi xalqimizning siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, fors-tojik tilida yozilgan tarixiy manbalar Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklari hayotini yoritishda asosiy yozma manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada O‘rta Osiyo xonliklari tarixiga oid fors-tojik tilidagi manbalar, ularning mualliflari va tarixiy ahamiyati haqida ma‘lumot berilgan. Shuningdek, tarixiy asarlarda xonliklarning siyosiy hayoti, davlat boshqaruvi, diplomatik munosabatlari hamda madaniy jarayonlari qanday yoritilgani tahlil qilingan.

Kalit so‘z

fors, Yusuf Munshiy, “Buxoro tarixi”, Abulg‘ozi Bahodirxon, tojik, tarixshunoslik, shayboniylar.

Аннотация

История ханств Средней Азии имеет важное значение для изучения политического, экономического и культурного развития нашего народа. Особенно исторические источники, написанные на персидско-таджикском языке, считаются одними из основных письменных источников, освещающих жизнь Бухарского, Хивинского и Кокандского ханств. В данной статье приведена информация о персидско-таджикских источниках, посвящённых истории ханств Средней Азии, их авторах и историческом значении. Также проанализировано, как в исторических трудах освещалась политическая жизнь ханств, государственное управление, дипломатические отношения и культурные процессы.

Ключевые слова

персидский, Юсуф Мунший, «История Бухары», Абулгози Бахадирхан, таджикский, историография, шейбаниды.

Annotation

The history of the Central Asian khanates is of great importance in studying the political, economic, and cultural development of our people. In particular, historical sources written in the Persian-Tajik language are considered one of the main written sources illuminating the life of the Bukhara, Khiva, and Kokand khanates. This article

provides information about the Persian-Tajik sources related to the history of the Central Asian khanates, their authors, and their historical significance. It also analyzes how the political life of the khanates, state governance, diplomatic relations, and cultural processes are depicted in historical works.

Keywords

Persian, Yusuf Munshiy, “History of Bukhara”, Abulghozi Bahadurkhan, Tajik, historiography, Shaybanids.

Oʻrta Osiyo qadimdan ilm-fan va madaniyat rivojlangan hududlardan biri hisoblanadi. Bu hududda yashagan xalqlar boy tarixiy meros yaratgan boʻlib, ushbu merosning muhim qismi yozma manbalarda aks etgan. Ayniqsa, fors-tojik tilida yozilgan tarixiy asarlar Oʻrta Osiyo xonliklari tarixini oʻrganishda muhim oʻrin tutadi. XVI–XIX asrlarda Buxoro, Xiva va Qoʻqon xonliklari hududida fors-tojik tili ilm-fan, adabiyot va tarix yozishning asosiy tillaridan biri boʻlgan. Shu sababli koʻplab tarixchilar, olimlar va saroy muarrixlari oʻz asarlarini aynan fors-tojik tilida yozganlar. Ushbu manbalarda xonliklarning siyosiy hayoti, iqtisodiy munosabatlari, diplomatik aloqalari hamda madaniy jarayonlari haqida muhim maʼlumotlar berilgan. Fors-tojik tilidagi tarixiy manbalar nafaqat voqealarni bayon qiladi, balki oʻsha davrning dunyoqarashi, boshqaruv tizimi va jamiyat hayotini ham aks ettiradi. Shu jihatdan ular tarixchilar uchun qimmatli ilmiy manba hisoblanadi. Fors-tojik tilidagi manbalar Oʻrta Osiyo tarixini oʻrganishda eng muhim yozma manbalar qatoriga kiradi. Chunki uzoq vaqt davomida ushbu til saroy va ilm-fan tili sifatida keng qoʻllanilgan. Ayniqsa, Buxoro amirligi hududida fors-tojik tili davlat boshqaruvi va tarix yozish jarayonida muhim oʻrin egallagan. Tarixiy manbalarda hukmdorlarning faoliyati, urushlar, xalq qoʻzgʻolonlari, soliq tizimi, savdo aloqalari va diplomatik munosabatlar haqida batafsil maʼlumotlar uchraydi. Bundan tashqari, manbalarda shaharlardagi ijtimoiy hayot, hunarmandchilik va madaniyat rivoji haqida ham qimmatli maʼlumotlar mavjud. Fors-tojik tilidagi asarlar koʻpincha saroy tarixchilari tomonidan yozilgan. Shu sababli ayrim manbalarda hukmdorlarni ulugʻlash holatlari uchraydi. Ammo shunga qaramay, ular tarixiy voqealarni oʻrganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu manbalar orqali Oʻrta Osiyo xonliklarining ichki va tashqi siyosatini, qoʻshni davlatlar bilan munosabatlarini ham oʻrganish mumkin. Ayniqsa, Eron, Hindiston, Afgʻoniston va Rossiya bilan boʻlgan aloqalar haqida muhim maʼlumotlar keltirilgan. Buxoro xonligi tarixiga oid koʻplab tarixiy asarlar fors-tojik tilida yozilgan. Ushbu asarlar orasida Muhammad Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari alohida ahamiyatga ega. Garchi bu asar xonliklar davridan oldin yozilgan boʻlsa-da, Buxoro tarixini oʻrganishda muhim manba hisoblanadi. XVI–XVIII asrlarda yashab ijod qilgan Hofiz Tanish Buxoriyning “Abdullanoma” asari Shayboniylar davri tarixini yoritishda katta ahamiyatga ega. Asarda Abdullaxon II davridagi siyosiy voqealar, harbiy yurishlar va davlat

boshqaruvi haqida ma'lumotlar berilgan. Muhammad Yusuf Munshiyning "Tarixi Muqimxoniy" asari ham Buxoro xonligi tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu asarda Ashtarxoniyalar sulolasi davridagi voqealar yoritilgan. Mirzo Abdulazim Somiyning "Mang'itlar sulolasi tarixi" asari XIX asr Buxoro amirligi tarixini o'rganishda katta ahamiyatga ega. Muallif amirlikdagi siyosiy voqealar, davlat boshqaruvi va amirlarning faoliyati haqida ma'lumot bergan. Ahmad Donishning asarlari ham Buxoro tarixini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. U o'z asarlarida Buxoro amirligidagi ijtimoiy va siyosiy muammolarni tanqidiy ruhda bayon qilgan.

Xiva xonligi tarixini o'rganishda fors-tojik tilidagi manbalar muhim o'rin tutadi. Xorazm hududida turkiy til bilan bir qatorda fors-tojik tili ham keng qo'llanilgan. Abulg'azi Bahodirxonning "Shajarayi turk" va "Shajarayi tarokima" asarlari Xiva xonligi tarixini o'rganishda muhim manbalardan biridir. Ushbu asarlarda turkiy xalqlarning kelib chiqishi, sulolalar tarixi va siyosiy voqealar haqida ma'lumotlar mavjud. Munis va Ogahiyning tarixiy asarlari Xiva xonligi tarixini yoritishda katta ahamiyatga ega. Munis boshlagan "Firdavs ul-iqbol" asari keyinchalik Ogahiy tomonidan davom ettirilgan. Ushbu asarda Xiva xonligining siyosiy tarixi, urushlar va hukmdorlar faoliyati bayon qilingan. Ogahiy o'z davrining mashhur tarixchisi va shoiri bo'lib, u bir nechta tarixiy asarlar yozgan. Uning asarlarida Xiva xonligi hayoti batafsil tasvirlangan. Bayoniy ham Xiva tarixini yozgan muarrixlardan biri hisoblanadi. U o'z asarlarida XIX asr oxiri va XX asr boshlaridagi voqealarni yoritgan.

Qo'qon xonligi tarixiga oid manbalar orasida fors-tojik tilida yozilgan asarlar ham mavjud. Bu manbalarda xonlikning siyosiy hayoti, hukmdorlar faoliyati va qo'shni davlatlar bilan aloqalari aks etgan. Mulla Olim Mahdum Hojining "Tarixi Turkiston" asari Qo'qon xonligi tarixini o'rganishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu asarda xonlikning siyosiy voqealari va hukmdorlar faoliyati haqida ma'lumot berilgan. Muhammad Hakimxon To'raning "Muntaxab ut-tavorix" asari ham Qo'qon tarixini yoritishda katta ahamiyatga ega. Muallif xonlikdagi siyosiy kurashlar va ichki nizolar haqida batafsil yozgan. Qo'qon xonligi tarixiga oid ayrim manbalarda xonlikning Rossiya imperiyasi bilan munosabatlari ham yoritilgan. Bu esa XIX asr siyosiy jarayonlarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Fors-tojik tilidagi tarixiy manbalar o'zining badiiy uslubi bilan ajralib turadi. Ko'plab muarrixlar voqealarni she'riy parchalar, maqollar va hikmatli so'zlar bilan boyitgan. Manbalarning yana bir xususiyati shundaki, ular ko'pincha hukmdorlar buyurtmasi bilan yozilgan. Shu sababli ayrim hollarda voqealar bir tomonlama yoritilgan bo'lishi mumkin. Biroq tarixchilar turli manbalarni solishtirish orqali tarixiy haqiqatni aniqlashga harakat qiladilar. Fors-tojik manbalari til jihatidan ham murakkab hisoblanadi. Ularda arabcha va eski forsha so'zlar ko'p uchraydi. Shu sababli ushbu manbalarni o'rganish uchun maxsus tayyorgarlik talab qilinadi.

Bugungi kunda fors-tojik tilidagi manbalar Oʻrta Osiyo tarixshunosligining muhim asosini tashkil etadi. Koʻplab tarixchilar aynan shu manbalarga tayangan holda ilmiy tadqiqotlar olib boradilar. Ushbu manbalar orqali xonliklarning siyosiy tizimi, iqtisodiy hayoti va madaniy rivojlanishini chuqur oʻrganish mumkin. Shuningdek, ular orqali oʻsha davr jamiyatining dunyoqarashi va ijtimoiy munosabatlarini ham bilish mumkin. Fors-tojik manbalarining tarjima qilinishi va ilmiy muomalaga kiritilishi tarix fanining rivojlanishiga katta hissa qoʻshdi. Hozirgi kunda ham ushbu manbalarni tadqiq qilish davom etmoqda.

Oʻrta Osiyo xonliklari tarixiga oid fors-tojik tilidagi manbalar xalqimiz tarixini oʻrganishda nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Ushbu manbalarda Buxoro, Xiva va Qoʻqon xonliklarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayoti haqida qimmatli maʼlumotlar saqlanib qolgan. Fors-tojik tilidagi tarixiy asarlar orqali hukmdorlar faoliyati, xalq hayoti, urushlar, diplomatik aloqalar va davlat boshqaruvi haqida batafsil maʼlumot olish mumkin. Shu sababli ular tarixshunoslikning eng muhim manbalaridan biri hisoblanadi. Bugungi kunda ushbu manbalarni chuqur oʻrganish va ilmiy tadqiq qilish tariximizni yanada kengroq anglash imkonini beradi. Bu esa yosh avlodning tarixiy ongini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ahmedov B. Oʻzbekiston xalqlari tarixi manbalari. Toshkent, 1991.
2. Hasanov H. Oʻrta Osiyo tarixiy manbalari. Toshkent, 2001.
3. Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma.
4. Muhammad Yusuf Munshiy. Tarixi Muqimxoniy.
5. Munis va Ogahiy. Firdavs ul-iqbol.
6. Ahmad Donish. Navodir ul-vaqoe.
7. Mulla Olim Mahdum Hoji. Tarixi Turkiston.
8. Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi. Toshkent, 2005